

Tore Nordenstam

De problematiske samfunnsvitenskapene

(Dagbladets kronikk 9 mars 1973)

Samfunnsvitenskapene slo for alvor igjennom i Norge etter krigen. De viste seg imidlertid å være mer problematiske enn man opprinnelig så, det har vært en stadig diskusjon om deres mål og hvilke midler som er relevante for å nå målene. Tore Nordenstam ved Universitetet i Bergen skisserer her synspunktene i debatten og ender med en kritikk av Eyvind Dalseths bok om emnet.

Da de norske samfunnsvitenskapene ennå befant seg i sin fødsel rett etter den annen verdenskrig, sendte man bud etter den amerikanske sosiologiprofessoren Paul F. Lazarsfeld til Oslo for å holde en forelesning om hva sosiologi egentlig var. Denne forelesningen ble etter hvert kjent. Cecil W. Mills diskuterer den utførlig i sin bok "The Sociological Imagination", og tar den som et utmerket eksempel på det som han kaller "abstrakt empirisme" i samfunnsvitenskapen. Og det er unektelig en hardfør type samfunnsvitenskap Lazarsfeld forfekter. Som så mange andre så Lazarsfeld den sosiologi som vi nå har som en parallell til naturvitenskapen for 400 år siden: som en blanding mellom filosofiske spekulasjoner og metodologisk godt utviklet vitenskap. Lazarsfeld påpekte at det tok omkring 250 år fra Galilei gjorde sine revolusjonære oppdagelser i fysikk, til disse teoretiske landevinningene utviklet seg så mye at de kunne nyttiggjøres på bred front i form av teknologi (den industrielle revolusjon). På samme måte, mente Lazarsfeld, må man vente seg at det kommer til å ta adskillig tid før sosiologien og de andre samfunnsvitenskapene når en slik plattform at man kan basere en sosial teknologi på dem.

Men ikke desto mindre spådde professor Lazarsfeld at de norske samfunnsvitenskapene, som den gang var i ferd med å etableres, skulle komme til å spille en betydelig rolle i planleggingen av framtidens Norge. Tross alt hadde han en stor tiltro til

samfunnsvitenskapenes muligheter til å fungere som et hjelpemiddel for regjeringen og myndighetene i deres arbeid med å utvikle og kontrollere samfunnet. Lazarsfeld så for eksempel ingen prinsipielle hindringer for at ikke samfunnsvitenskapene skulle kunne utføre regelbundne undersøkelser av folks lykke, slik at myndighetene hele tiden kunne sette i gang de foretak som kreves for å holde lykkeindeksen på et akseptabelt nivå. ”Det er bare det,” sa professor Lazarsfeld, ”at det ennå ikke er blitt gjort.”

Men for at disse forsøk skulle bli mulig, krevdes det en kraftig utvikling av samfunnsvitenskapene, fremfor alt i undersøkelsesteknikken (statistiske metoder osv.). En av sosiologiens hovedoppgaver i tiden fremover, ble derfor ifølge Lazarsfeld, å fungere som instrumentteknikere for alle andre samfunnsvitere.

I Lazarsfelds perspektiv fremstod sosiologene som en slags samfunnsvitenskapenes speidergutter som skulle lede samfunnsviterne fra deres nåværende filosofiske og spekulative syn, til deres fremtidige posisjon som samfunnsmyndighetenes sosialingeniører.

Det er nå 25 år siden Lazarsfeld skisserte dette perspektiv på samfunnsvitenskapen. I mellomtiden har sosiologien og de andre samfunnsvitenskapene rukket å bli veletablerte disipliner ved norske universitet, og de har gjennom innsats fra personer som Vilhelm Aubert, Ottar Brox og Thomas Mathiesen kommet til å spille en betydelig rolle i den allmenne samfunnsdebatten. Noen slaviske etterfølgere har Lazarsfeld ikke fått. Men blant samfunnsviterne finnes det også i dag noen som fremfor alt er rettet mot det tekniske og metodiske, og som i likhet med Lazarsfeld ser samfunnsvitenskapens oppgave som en parallell til naturvitenskapen: dels må det finnes en samfunnsvitenskapelig grunnforskning, en desinteressert og nøytral forskning med beskrivende og årsaksforklarende oppgave, og dels kan det på denne grunnforskning bygges en tillempet sosialforskning med direkte politiske målsettinger.

I kritikken av dette syn på samfunnsvitenskapen, som ser naturvitenskapen som den etterstrebede modellen, har man begynt å stille spørsmålet om samfunnsvitenskapene overhodet kan være en vitenskap i samme betydning som f.eks. fysikk og kjemi. At samfunnsvitenskapen synes utviklet sammenlignet med visse naturvitenskaper, beror kanskje på at man har valgt feil sammenligningsobjekt. Når man taler om sosiologiens ”ungdom”, gjør man kanskje seg skyldig i en overdrivelse som den tyske filosof Theodor W. Adorno har påpekt; en ungdom på over 100 år er i alle fall ikke purung.

En rekke kritikere av det naturvitenskapelige idealet har nettopp lagt vekten på det som skiller mennesket fra livløse objekter, samfunnet fra naturen, og med utgangspunkt i forskjellene forsøkt å utvikle et syn på samfunnsvitenskapene som betoner ulikhetene mellom samfunnsvitenskap og naturvitenskap heller enn å påpeke likhetene. (Menneskene utmerker seg i forskjell fra stener ved at de tenker, har meninger, etc.; et samfunn er en struktur av meningssammenhenger til forskjell fra naturens objekter som står i ”ytre” relasjoner til hverandre etc.).

Man har videre kritisert selve den naturvitenskaplig inspirerte målsettingen: at sosiologi f.eks. skulle ha som fremste oppgave å beskrive og forklare de sosiale forhold som måtte finnes her og nå. Mot denne samfunnsvitenskap som er rettet mot det bestående, har man istedenfor satt ideen om en samfunnsvitenskap, som først og fremst skal arbeide på å forandre det bestående ved å bidra til en øket selvforståelse blant samfunnsmedlemmene selv. Representanter for en slik kritisk og frigjørende samfunnsvitenskap finnes i alle politiske leire. Fra marxister som arbeider på en omstrukturering av de grunnleggende økonomiske forholdene i samfunnet, til reformister av ulike slag som retter seg inn på punktforbedringer innen den bestående ramme. Gjennom de sistnevnte har begrepet "aksjonsforskning" kommet til å få en viss utbredelse som betegnelse på en slik samfunnsvitenskap, som forsøker å forene teoretisk analyse med praktisk forandringsarbeid. (I Norge representert av sosiologer som V. Aubert, Y. Løchen og Th. Mathiesen.) Universitetslektor Eyvind Dalseth ga nylig ut en oversikt over en del av denne debatten om samfunnsvitenskapene: *Sosiologi og filosofi. Debatten om sosiologiens grunnlag* (Universitetsforlaget 1972). Han konsentrerte seg omkring den norske debatten på 1960-tallet og gjorde utvilsomt et nyttig arbeid når han sammenstilte og kommenterte de spredte bidragene til en debatt som også for fagmenn har vært uoverskuelig. Desto mer beklagelig er det derfor at denne oversikten er holdt i en sterkt polemisk tone som ikke er egnet til å klargjøre hva debatten egentlig har dreiet seg om.

Dalseth ser den norske sosiologidebatten som en utvikling fra en livssynsdebatt i begynnelsen av 60-tallet over til en revolusjonært bekjennende bevegelse ved slutten av desenniet fram mot en ny syntese som skimtes i begynnelsen av 70-tallet i noen logisk og systemteoretisk rettede arbeider. Det er ingen treffende beskrivelse av utviklingen. Den norske debatten begynte med at Hans Skjervheim tok opp på ny et av vitenskapsfilosofiens klassiske problemer: spørsmålet om alle vitenskaper er av prinsipielt samme natur som naturvitenskapene (som f. eks. de logiske positivister og Arne Næss har påstått), og konkluderte at det ikke var tilfelle.

Å karakterisere de vitenskapsteoretiske analyser som er blitt gjort av Dag Østerberg, Audun Øfsti, Regi Enerstvedt osv., på slutten av 60-tallet, som "revolusjonært bekjennende", er helt misvisende. Det er her spørsmål om mer eller mindre vellykkede forsøk på å presisere hva som etter forfatterens mening er en mangel ved den etablerte samfunnsvitenskapen, og om forsøk på å antyde alternativ til den eksisterende forskning. Når Dalseth ser en kombinasjon av politisk filosofi og vitenskapsteori som fremtidens melodi, viser han også at han har mistet noen vesentlig av det som debatten har dreiet seg om. "En kombinasjon av filosofi og vitenskapsteori" – det virker da som om hele problemet har vært et rent teoretisk problem som kan løses gjennom filosofisk refleksjon og vitenskapsteoretisk analyse. Men det debatten om samfunnsvitenskapene virkelig har diskutert, er forholdet mellom teori og praksis. Spørsmålet om hvem som forsker om hva for hvem. Det er en side av saken som Dalseth ikke viser mye interesse for.

Gjennomgående utmerkes hans bok av en streven etter å formidle og harmonisere heller enn å få frem motsetningene i debatten så tydelig som mulig. La meg illustrere dette med et eksempel. Når Dalseth behandler et innlegg av sosialantropologen Fredrik Barth fra midten av 60-tallet om hva sosialantropologi egentlig er, oppholder han seg bare ved

noen av de ukontroversielle innslagene i Barths beskrivelse av sin vitenskap og ser ikke at nettopp Barth gir uttrykk for en rekke trekk som ”positivisme”-kritikerne har vendt seg mot.

Barth har f.eks. uttrykkelig avvist det humanistiske vitenskapsidealet og gang på gang hevdet at sosialantropologien er en slags naturvitenskap. Han har fremstilt samfunnsvitenskapen som en beskrivende og forklarende, men ikke kritisk virksomhet og forsvart ideen om at samfunnsvitenskapen har en egenverdi.

Hos Barth fremstilles forskning som en virksomhet som munner ut i en forskningsrapport hvoretter forskerens ansvar er slutt. Hans modell for sosialantropologisk forskning illustrerer det som Aubert har kalt for ensidighet i bytteprosessen. Han ser ikke forskningen som et sosialt samspill som leder frem til en øket forståelse og selvforståelse på begge sider. Den økede forståelsen ligger hos Barth helt på forskerens side, i motsetning til aksjonsforskning f.eks., som betoner nødvendigheten av at den økte forståelsen føres tilbake til dem som er objekt for forskningen, og som ser denne økning av selvforståelse som et vesentlig aspekt ved selve forskningsprosessen. (Og ikke bare som en populærvitenskapelig oppgave som kan komme når selve forskningen er ferdig.)

Dalseth ser helt bort fra disse aspekter. Men dermed har han også mistet mye av det som har vært vesentlig for kritikerne av den tradisjonelle samfunnsforskningen. Samfunnsvitenskapene er mer problematisk enn det som fremgår av Dalseths harmoniserende fremstilling.

Det er et langt steg fra Lazarsfelds sosialtekniske fremtidsdrømmer til aksjonsforskningen. Det er det steget som debatten om samfunnsvitenskapene i bunn og grunn har dreiet seg om.